

I

Specificul Evului Mediu românesc şi particularităţile feudalismului la români

1. Preliminarii

În mod tradiţional, Evul Mediu reprezintă perioada istorică – proprie continentului european – plasată între Antichitate şi Epoca modernă. El a debutat la sfârşitul secolului al V-lea, odată cu prăbuşirea Imperiului Roman de Apus, şi s-a încheiat, în linii generale, la sfârşitul secolului al XVIII-lea. De-a lungul desfăşurării lui, Evul Mediu european a cunoscut trei etape

convenţionale: Evul Mediu timpuriu – cuprins între sfârşitul secolului al V-lea şi secolul al XI-lea; cel dezvoltat – cuprins între secolele al XII-lea şi al XIV-lea – şi cel târziu – cuprins între secolele al XV-lea şi al XVIII-lea.

Evului Mediu i-a corespuns feudalismul – orânduire economică şi social-politică, presupunând, în acelaşi timp, un mod de producţie, un sistem propriu de guvernare şi de relaţii sociale, precum și o formă de gândire și o ideologie specifice. Feudalismul, privit ca mod de producție și sistem de relații sociale, a fost caracterizat de următoarele trăsături principale: o economie închisă, naturală sau de subzistenţă; o proprietate divizată în *dominium eminens, dominium utile* şi dreptul de folosinţă al ţăranilor dependenţi şi însoţită de imunităţile stăpânilor funciari laici şi ecleziastici; un sistem al relaţiilor de vasalitate şi o ierarhie nobiliară, precum şi starea de dependenţă a ţăranilor aserviţi faţă de marii proprietari de pământ, concretizată în obligaţia de plată a rentei feudale, sub cele trei forme ale ei – în produse, muncă şi bani.

Cele înfăţişate alcătuiesc schema clasică a Evului Mediu şi a feudalismului, care în realitate a fost proprie doar Europei Occidentale şi parţial Europei Centrale, în Răsărit evoluţia istorică urmând cu totul alte coordonate, astfel încât în acest areal geografic şi în

special în cel locuit de români s-au afirmat o serie de particularităţi de natură a le distinge net de corespondentele apusene. Prin urmare, suntem pe deplin îndreptăţiţi să vorbim despre un Ev Mediu şi un feudalism româneşti, la ale căror trăsături ne vom referi şi pe care le vom înfăţişa, în cele ce urmează, într-o examinare comparativă.

2. Examinare comparativă

Examinarea comparativă a Evului Mediu şi a feudalismului, aşa cum s-au manifestat ele în Apus şi la români, din perspectiva periodizării şi a trăsăturilor principale ale acestora, relevă o serie de profunde şi importante deosebiri.

2.1. Periodizare

Spre deosebire de Occidentul european, Evul Mediu a început, în istoria românilor, mult mai târziu, în secolul al IX-lea, odată cu apariţia primelor formaţiuni politice medievale de tip feudal – după ce, la finele secolului anterior, se desăvârşise etnogeneza românească –, şi a luat sfârşit la începutul secolului al XIX-lea, prin declanşarea Revoluţiei de la 1821 a lui Tudor

Vladimirescu şi înlăturarea regimului fanariot din Muntenia şi Moldova – evenimente care au inaugurat Epoca modernă a istoriei noastre.

Etapele Evului Mediu românesc diferă, la rândul lor, de cele ale Evului Mediu din Apus. Astfel, la români, Evul Mediu timpuriu a fost cuprins între secolul al IX-lea şi jumătatea secolului al XIV-lea şi a reprezentat epoca formaţiunilor politice de tip feudal; cel dezvoltat a fost cuprins între a doua jumătate a secolului al XIV-lea – descălecatul – şi începutul secolului al XVIII-lea – instaurarea regimului fanariot – şi a reprezentat epoca ţărilor medievale de sine stătătoare şi apoi a statelor feudale româneşti, iar cel târziu a acoperit secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, până la 1821, şi a corespuns regimului fanariot.

În ceea ce priveşte feudalismul – deşi relaţiile de producţie de tip feudal au început să se formeze încă din Evul Mediu românesc timpuriu –, el s-a instaurat pe deplin în Muntenia şi Moldova foarte târziu, către sfârşitul secolului al XVI-lea – când proprietatea feudală a devenit dominantă în raport cu proprietatea obştilor săteşti libere şi cu cea a ţăranilor liberi din afara obştilor –, şi a cunoscut un proces tot mai accentuat de concentrare în mâna Domnului, a marilor boieri şi a

mănăstirilor, astfel încât munca țăranilor aserviți a devenit baza producției.

Prin urmare, la români, feudalismul a acoperit doar sfârşitul Evului Mediu dezvoltat şi tot Evul Mediu târziu, în timp ce în Occident el s-a suprapus întregii epoci medievale.

2.2. Economia feudală

Dacă în Occident economia era, în Evul Mediu timpuriu şi în cel dezvoltat, una de subzistenţă, închisă, naturală – producţia de mărfuri fiind inexistentă, iar schimbul de produse între domeniile feudale având un caracter accidental –, la români, caracterul natural al economiei a fost specific doar Evului Mediu timpuriu, deoarece, la scurt timp după întemeierea ţărilor medievale româneşti de sine stătătoare, la mijlocul secolului al XV-lea s-au născut şi au evoluat relaţii comerciale tot mai strânse între Muntenia, Moldova şi Transilvania, dar şi cu vecinii lor. Aceste relaţii s-au amplificat de-a lungul întreg Evului Mediu, în ciuda instaurării dominaţiei otomane asupra Munteniei şi a Moldovei – cu excepţia primei etape a regimului fanariot, caracterizate de monopolul turcesc asupra comerţului exterior al acestora –, şi au avut drept fundament apariţia şi dezvoltarea constantă a

producţiei de mărfuri, mai ales în cea de-a doua etapă a regimului fanariot, când Ţările Române extracarpatice au fost atrase în circuitul comercial european.

2.3. Structura, originea şi evoluţia proprietăţii în feudalism

Referindu-ne la instituţia proprietăţii în feudalism, semnalăm că, pe de-o parte, cea mai importantă formă a ei era proprietatea imobiliară – şi, cu precădere, cea asupra pământului – şi că, pe de altă parte, ea avea o structură complexă, divizată şi ierarhizată, cuprinzând *dominium eminens* – proprietatea supremă a şefului statului feudal –, *dominium utile* – proprietatea feudalilor laici şi ecleziastici, precum şi proprietatea ţăranilor liberi stăpâni de pământ – şi dreptul legal de folosinţă al ţăranilor dependenţi.

2.3.1. Dominium utile

Strict din considerente de ordin didactic, vom începe analiza proprietăţii în feudalism cu *dominium utile* şi, mai exact, cu principala lui componentă, proprietatea feudală, al cărei obiect îl constituia domeniul feudal.

Sub acest aspect, remarcăm că originea domeniului feudal şi a proprietăţii feudale occidentale s-a aflat în latifundiile apărute la romani încă din secolul I î. Hr. şi care s-au extins continuu, ajungând, la sfârşitul Antichităţii, în timpul Dominatului, mai cu seamă în partea apuseană a Imperiului Roman, la dimensiuni impresionante. Aceste vaste domenii funciare erau compacte şi purtau denumirea generică de *villae*, fiind stăpânite de *potentiores* – clasa dominantă a Imperiului în secolele al IV-lea și al V-lea –, şi, mai apoi, și de episcopii din Occident – după recunoaşterea şi, ulterior, afirmarea creştinismului ca religie oficială a Statului roman şi organizarea ierarhică a Bisericii Creştine. Ele aveau o structură bipartită: rezerva – afectată curţii stăpânului funciar şi exploatată în interesul lui – şi loturile de pământ – împărţite colonilor servi, deveniţi ulterior ţărani dependenţi.

Aşadar, la începutul Evului Mediu şi al feudalismului în Occident, proprietatea feudală era pe deplin conturată. Ea a cunoscut mai întâi un puternic proces de divizare – proces care a determinat fărâmiţarea de tip feudal, specifică Evului Mediu timpuriu occidental. Domeniile apusene din această epocă erau însă suprafeţe unitare, în limita unui singur hotar, nişte „state în stat“, care se transmiteau prin moştenire potrivit unor reguli stricte, în cadrul sistemului primogeniturii introdus prin Legea Salică,

impusă de popoarele germanice care au ocupat părţi importante ale Imperiului Roman de Apus. Din Evul Mediu dezvoltat, domeniul feudal avea să cunoască un proces de concentrare – prin războaie şi moşteniri –, care a dus la formarea statelor feudale centralizate.

În schimb, la români, dezvoltarea normală a vieţii economice şi sociale a fost frânată de migraţia popoarelor, astfel încât, până la sfârşitul secolului al VIII-lea, au existat doar forme de organizare economică şi socială cu caracter obştesc – obştile şi uniunile de obşti. Dat fiind acest context istoric vitreg, proprietatea feudală a apărut în spaţiul românesc abia în secolul al IX-lea şi doar la nivelul unui număr redus de obşti şi uniuni de obşti.

Principala cale de formare a proprietăţii feudale a fost aservirea unor obşti libere, constând în acapararea treptată de către aleşii obştii a pământurilor stăpânite individual de săteni. În acest demers, mai-marii satelor au profitat de poziţia lor, pe care şi-au întărit-o constant, au permanentizat-o şi au început să o transmită cu titlu ereditar, odată cu pământul astfel dobândit, devenind conducătorii formaţiunilor politice de tip feudal, adică juzii, jupanii, cnejii şi apoi voievozii proprietari de sate.

Proprietatea feudală s-a mai constituit şi prin gruparea micilor stăpâni individuali de pământuri, având de regulă un strămoş comun în jurul unui nucleu

– numit în Occident *caput mansus* –, pe care îl cultivau în mod colectiv.

Instituţia proprietăţii feudale a cunoscut o dezvoltare mai accentuată după descălecat, când a fost recunoscută ca atare şi întărită de domni, iar apoi extinsă atât prin danii domneşti pentru *dreaptă şi credincioasă slujbă* – efectuate din domeniul eminent –, cât şi prin luarea în proprietate a unor obşti subsecvent plăţii datoriilor fiscale neonorate ale acestora către domnie, dar şi pe căi nejuridice, prin rapt din pământurile obştilor libere şi ale ţăranilor liberi netrăitori în obşti. Proprietăţii feudale laice i s-a adăugat, după descălecat, şi cea mănăstirească, născută din daniile domneşti şi particulare, care au însoţit în mod permanent activitatea de ctitorire, şi augmentată şi ea pe aceleaşi căi precum cea laică. Aşadar, la români, formarea domeniului feudal s-a făcut, înainte de toate, pe seama şi în dauna obştilor atât anterior, cât şi ulterior întemeierii, însă existenţa în continuare a unui mare număr de sate de moşneni şi răzeşi este dovada că, în Ţările Române extracarpatice, feudalismul nu a reuşit să acopere, ca regim juridic, întreaga lor suprafaţă.

Ritmul procesului de extindere a proprietăţii feudale în Muntenia şi Moldova, în detrimentul ţăranilor liberi, a fost la început lent. Astfel, în primele două

veacuri de după descălecat, majoritatea covârşitoare a boierilor şi cea a mănăstirilor stăpâneau doar un număr mic de sate. Astfel, domeniile feudale erau alcătuite, de regulă, dintr-un sat sau două, cele care aveau peste cinci fiind rare, iar cele cu peste zece sate, doar câteva. La rândul lor, domnii – ei înşişi stăpâni feudali – erau proprietarii câtorva sate. În consecinţă, proprietatea obştilor domina numeric în ansamblul proprietăţii medievale, iar baza producţiei o reprezenta munca ţăranilor liberi.

După instaurarea dominaţiei otomane, pe fondul obligaţiilor fiscale mereu crescânde faţă de Înalta Poartă, Domnul, boierii şi mănăstirile au căutat să-şi mărească sursele de venituri pentru a putea face faţă spolierii străine, lucru ce nu se putea îndeplini decât prin aservirea obştilor săteşti şi a ţăranilor liberi din afara acestora, astfel că procesul de lărgire a proprietăţii feudale s-a accelerat. De la jumătatea secolului al XVI-lea, numărul satelor stăpânite în proprietate feudală a ajuns, în cazul multor boieri şi mănăstiri, la câteva zeci, iar în cazul unor domni, la câteva sute – moment din care proprietatea obştească a devenit minoritară şi a continuat să-şi restrângă ponderea, cu toate că niciodată nu s-a ajuns la aservirea tuturor obştilor. Din acelaşi moment putem vorbi însă despre afirmarea deplină a feudalismului ca mod de producţie

şi sistem de organizare socială în Muntenia şi Moldova, în sensul că, spre deosebire de epoca anterioară, munca ţăranilor aserviţi de pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti a devenit dominantă.

Altă particularitate a proprietăţii feudale româneşti a reprezentat-o caracterul neunitar al amplasării teritoriale a domeniului feudal. Astfel, moşiile boiereşti şi mănăstireşti nu erau compacte, nu formau loturi unitare, satele componente nefiind, în cele mai multe cazuri, aşezate unul lângă altul într-un singur hotar şi, astfel, neformând enclave în cadrul organizaţiilor politice medievale româneşti. În plus, la transmiterea prin moştenire a domeniilor boiereşti, nu se urma principiul primogeniturii, astfel încât ele erau dobândite de către toţi fiii, care ulterior puteau ieşi din indiviziune prin partajul succesoral, ceea ce a reprezentat o stavilă în calea tendinţei de concentrare a proprietăţii feudale.

Specificul dispunerii şi cel al dimensiunii domeniului feudal românesc, indiferent de titularul lui, au determinat o structură nedivizată a acestuia, în sensul că, spre deosebire de cel apusean, nu era împărţit în rezerva feudală şi loturile date ţăranilor aserviţi în folosinţă.

Din cele înfăţişate rezultă că, în timp ce în Europa apuseană *dominium utile* se reducea practic la proprietatea feudală, numărul ţăranilor liberi fiind